

Joan R. VENY-MESQUIDA

Criticar el text. Per a una metodologia de l'aparat crític d'autor

Lleida: Aula Màrius Torres - Pagès, 2016

Joan R. Veny-Mesquida forma part d'una generació de filòlegs –no gaires– que han aportat i aporten als estudis literaris catalans contemporanis el coneixement organitzat de les tradicions filològiques europees, italiana i francesa sobretot. Si el complet manual coordinat per Víctor Martínez-Gil és història, estat de la qüestió, mètode de la disciplina per a un àmbit cultural concret, en què representa una fita (ara en una segona edició, *Models i criteris de l'edició de textos*, Barcelona, 2013, ressenyada àmpliament per Veny, *Anuario Lope de Vega*, núm. 21, 2015), algunes de les aportacions de Veny han esdevingut de seguida també estudis de referència en el tall específicament contemporani, aquell que concerneix la filologia d'autor més que cap altre: és de recordar el llarg article sobre les raons de revisió (*Estudis romànics*, núm. 26, 2004) que tot d'una posava en relleu un fet literari sovint bandejat; o, darrerament, «Variants d'autor: una tipologia de tipologies», dins *Som per mirar* (vol. II, Barcelona, 2014), estudis en homenatge al professor Carles Miralles, que, parlant de «Reescriptures d'autor», el 2012 cloïa a Lleida el I Congrés internacional sobre crítica filològica i ecdòtica organitzat sota els auspicis de l'Aula Màrius Torres, les actes del qual representen en la literatura catalana una temptativa d'acostament a la filologia d'autor i, més genèricament, a la crítica filològica (*La filologia d'autor en els estudis literaris. Textos catalans dels segles XIX i XX*, Lleida, 2013). La realització més notable de Veny rau, sens dubte, en dues magnes edicions crítiques: la de *Cementiri de Sinera, Les hores i Mrs. Death*, d'Espriu, en un volum (Barcelona, 2003), i la del *Diari 1918*, de J.V. Foix (Barcelona, 2004).

No fa pas gaire que la filologia s'ocupa de la «fenomenologia de l'original» (Avalle) i de fer crítica de les variants, i menys sobre materials contemporanis. Si pensem estrictament en autors del segle XX, el fenomen arrenca també d'Itàlia, on els autògrafs i les variants d'autors antics havien estovat el terreny. Aquí, és clar, les dinàmiques no podien ser les d'una tradició cultural assentada, institucionalitzada i difosa; sovint, des d'instàncies creatives o periodístiques, o acadèmiques mateix, *sottovoce* o a grans veus, s'ha acusat els estudis literaris catalans d'historicistes, de seguir la màxima que tota pedra fa paret, de no haver atès les tendències crítiques europees o bé, ai las, de no haver-se dedicat a editar. El fet, però, és que la filologia catalana ha llegit, ha endreçat i, sobretot d'uns anys ençà, per bé que en proporció menor, també s'ha ocupat d'editar críticament si més no una sèrie d'autors o, almenys, d'obres concretes. El *Diari 1918* esmentat, el *Nabí* i *La*

paraula en el vent darrers de Jaume Coll, en són exemples conspicus; les obres completes de Verdaguer i d'Espriu en edició crítica, llibre a llibre, són el que en la literatura catalana contemporània més s'acosta a una edició diguem-ne nacional; en general, sembla, també, el text de molts clàssics ha rebut atenció filològica encara que no hi hagués voluntat de bastir edicions crítiques.

Aquest progrés de la preocupació textual, amb resultats pràctics i teòrics, potser pot emmarcar l'aparició d'un llibre com és el que es ressenya aquí, que contribuirà a augmentar-la i a articular-la. *Criticar el text. Per a una metodologia de l'aparat crític d'autor* –formalment, un manual– fóra, per l'especificitat de la matèria –com fer un aparat– i per la concretesa amb què es desenrotlla, el manual propi d'una tradició filològica sòlida i ben acreditada. Veny, com el subtítol mateix indica, se cenyeix a l'àmbit de la filologia d'autor, però la veritat és que moltes reflexions estructurals que fa són extrapolables o útils a la concepció de qualsevol edició crítica.

El llibre es divideix en quatre parts. Després d'una introducció breu amb els propòsits de l'obra i alguns aclariments terminològics, hi ha una «Descripció de l'aparat» (part I, p. 17-35) i una explicació dels «Tipus d'aparat» (II, p. 37-58) i dels «Constituents de l'aparat» (III, p. 59-149), de tal manera que el recorregut és del general al particular, per acabar amb «Sobre l'aparat de notes» (IV, p. 151-185). L'exposició de la matèria es presenta, al llarg de les quatre parts, com un discurs continu.

Veny, que comença citant Riba (de l'edició de *Nausica*: «Amb l'aparat crític aspirem a establir un enllaç entre el text imprès [...] i el manuscrit autògraf de l'autor», p. 11), exposa que la filologia d'autor, en contrast amb el mètode lachmannià, parteix d'unes operacions fonamentades en «una part de *ciència*, però també una altra de ben important d'*art*» (p. 11) i que «l'objectiu d'aquest treball és intentar sistematitzar la part de *ciència* [...] que hi pugui haver en la disposició de l'aparat d'autor d'una edició» (p. 12), bandejant «els testimonis pretextuals –esbossos, esborrany, etc.– les diferències dels quals no són hostatjables [...] en un aparat crític» (ibídem) –materials, aquests, per a la *critique génétique*. Seguidament, aclareix terminologia bàsica, sobretot amb relació al nostre marc cultural: d'una banda, seguint Martínez-Gil, s'opta per *aparat de tradició* versus *aparat d'autor* (i no *sincrònic* vs. *diacrònic*, ni *crític* vs. *genètic*); de l'altra, es val de la pròpia proposta d'usar el concepte de crítica filològica –com s'acaba de fer– per encloure totes les disciplines que concorren en la matèria (crítica textual, bibliografia textual, crítica de les variants, crítica genètica i filologia d'autor; ço és, allò que a Itàlia s'anomena filologia, un mot que aquí té un significat divers).

La primera part s'inicia amb una constatació: «L'aparat d'autor és, també, un aparat crític» (p. 20); hom podria creure que, pel fet de partir de materials autògrafs o autoritzats, i no del concepte de còpia, el filòleg s'ha de limitar a transcriure, i el fet és que les variants, estratificades així o aixà, provinents d'aquí o d'allà, «l'editor les haurà hagut de posar en qüestió una a una» (p. 20) –críticament, doncs– tenint en compte que «la funció de l'aparat d'autor, en definitiva, és la de donar compte microscòpic de la història textual, de totes les intervencions

que ha patit el text, les de l'autor, les que ha anat imposant la transmissió i les del mateix editor, a fi que el lector pugui reconstruir fidelment qualsevol fragment de qualsevol dels testimonis adduïts» (p. 19), degudament *criticats*, és a dir, també jerarquitzats: vet aquí allò que destria una edició crítica d'un mer arrelplec de dades sense sedassar.

Veny defensa, a l'hora de dreçar l'aparat, el sentit comú, que ha de dur a la intel·ligibilitat per via de la simplicitat en la disposició del contingut i de la sobrietat en l'ús de símbols i abreviatures; «en la mesura del que sigui possible, cal buscar solucions que no demanin explicació» (p. 22). La coherència interna de l'aparat, en aquest sentit, no n'és un requisit científic i prou –com l'exhaustivitat en la identificació dels testimonis i el rigor en la col·lació–, sinó un adjutori a la lectura. La sistematització de les dades d'un aparat que ha de tenir en compte edicions, papers i paperots no justifica una sofisticació simbòlica innecessària. I el fet que cada edició mení a una materialització particular determinada per les característiques dels testimonis a considerar no ha de llevar tampoc rigor en res: «En síntesi, la *criticitat* de l'atestació de les variants depèn directament del rigor en l'anàlisi dels materials aplicat durant les tres fases d'elaboració de l'aparat: la fase d'inventari de llocs crítics i variants, la de constitució de l'aparat i la de disposició de l'aparat» (p. 23), que tot seguit s'expliquen.

En la segona part es classifiquen els tipus d'aparat. Se'n cataloguen set d'acord amb un criteri topogràfic respecte del text citat (interlineal, en paral·lel, a peu de pàgina, en pàgina acarada o, si cal, en volum a part, al final del text i en apèndix a l'obra) i se'n ponderen les funcionalitats específiques amb relació a les necessitats de l'edició; o se'n denuncien les ingerències economicistes: «La relegació de tot l'aparat d'una edició en apèndix significa la victòria del *publisher* sobre l'*editor*, [...] i el condemna a l'ostracisme, a la no-lectura» (p. 44; tot i no ser objecte del manual potser es podrien esmentar aquelles edicions filològiques sovint amb consigna de variants que cerquen un públic no especialitzat, com fa la «Pléiade» d'uns anys cap aquí). Els aparats també es classifiquen segons el *lemma* (amb o sense; positiu o negatiu); o segons la *varia lectio* (complet o selectiu; fotogràfic o diacrònic; d'autor, de tradició o editorial; genètic o evolutiu; progressiu o derivatiu); o segons les indicacions de l'editor (parlat o simbòlic); amb el benentès que «aquests aparats, fins i tot els d'una mateixa tipologia, no són en absolut excloents, sinó que tot sovint és necessari o útil combinar-los», de resultes de la qual cosa sorgeix l'aparat mixt (p. 58).

La tercera part del llibre –la més extensa– sotmet a crítica els elements que constitueixen l'aparat, i això és tant com dir la capçalera, el concepte d'unitat crítica –*locus criticus*–, les sigles, el *lemma*, la *varia lectio* i la descripció i l'ús dels signes i les abreviatures crítics. L'autor dóna raó de tots aquests elements qüestionant-ne les formes d'implementació; pondera, posa casos, proposa usos que serveixin sempre la bona entesa de les dades, especialment quan la tradició mena a formes complexes d'expressió de les informacions (campanyes de revisió, variants immediates o d'escriptura; vegeu p. 133 i s.). Veny fa apel·lacions constants al sentit comú, al seny de l'editor; sabent que és un «tret, aquest, difícil d'ob-

jectivar», tals apel·lacions no queden en un dit, sinó que es concreten en propostes de mètode que tenen la intel·ligibilitat com a base. Se'n pot adduir com a exemple l'apartat en què es discorre sobre les sigles i la lògica amb què *siglar* els testimonis d'una edició (p. 75 i s.): hom pot empescar-se un sistema en què la sigla informi de tot tipus de detalls –un joc de majúscules, minúscules, superíndexs–, molt coherent i «a la ratlla de l'absurd», o caure de l'altra banda, en un sistema pràctic però confusionari, amb unes sigles transparents però que no informin de cap interrelació; el bon filòleg ha de trobar un «punt dolç» entre els dos extrems. En l'extensa exposició sobre signes i abreviatures crítics (p. 106-149) s'hi palesa la voluntat de contribuir a unes propostes simbòliques que tendeixin a homogeneïtzar-se, en una dialèctica que innovi o matisi certs usos establerts però que no pretengui d'estar-ne del tot al marge. En tots aquests aspectes –com en altres punts del llibre– s'hi coneix positivament allò que massa sovint manca en l'edició catalana: la sensibilitat tipogràfica (ah, si el calderó no fos un signe tan ple!). Perquè és un exemple de com la sensibilitat tipogràfica pot ser productiva, potser es troba a faltar, sigui quan es parla del *lemma*, sigui quan es parla de l'abreujament de les variants, un esment del sistema de Coll pel qual, en la consigna de la lliçó en apartat, la cursiva indica variant i la rodona identitat gràfica i topogràfica amb el text editat.

A la quarta part i última, sobre l'aparat de notes, que cal situar fora del de variants, es proposa una triple classificació de les notes «aclaridores o complementàries» que tota edició crítica necessita: editorials (de l'editor), autorials i lectorials. Veny proscrici de l'edició crítica les notes hermenèutiques («aquelles que pretenen interpretar la *literarietat* del text», i no la *literalitat*, p. 173), si no és que ha calgut recórrer-hi per alguna raó textual; «s'ha de bandejar l'hermenèutica del resultat (l'edició), no pas que no n'hi hagi d'haver durant el *procés* d'elaboració» (p. 174): la crítica ja trobarà altres espais per expressar-se discursivament.

Ultra els mèrits que pressuposa tot el que s'ha dit fins aquí, són d'agrair la claredat expositiva; l'esforç de sistematització terminològica, que contribuirà a l'operativitat d'una tradició d'estudis; el control bibliogràfic de la matèria a nivell internacional, que fa el volum instructiu. D'acord amb el principi que una edició crítica és una hipòtesi de treball, Veny no perd mai de vista que un aparat crític d'autor ha d'aspirar a ser-ne una bona justificació, i aleshores el filòleg es dona en tot el llibre a trobar camins generals que el facin operatiu. El discurs no planteja mai cap aspecte de manera esquemàtica, sinó crítica: aquest tarannà analític no s'està de replantejar la «sacrosanta voluntat de l'autor», com s'ha fet darrerament des d'alguns llocs –en filologia no hi ha dogmes permanents–, o de tractar, en una breu digressió, la concepció de l'edició que revela el tractament donat als testimonis sense interès textual però de valor històric (p. 70; i cf. p. 19-20: «igual com no es pot ser (neo)lachmannià sense tenir present Bédier, tampoc no es pot ser editor crític sense tenir en compte Jauss»). En una pàgina per al debat se suggereix que fóra bo reconsiderar en l'edició catalana l'ordenació progressiva o derivativa de les variants en l'aparat (p. 97-99). L'exemplificació constant a partir d'autògrafs, d'edicions o en abstracte permet, al capdavall, aquest niu d'observacions

Jordi Pujol Pardell: Joan R. Veny-Mesquida, *Criticar el text. Per a una metodologia de l'aparat crític d'autor*

útils, i de retruc converteix el discurs en un principi d'esbós honest del que és l'edició crítica d'autors catalans contemporanis. La suma de totes aquestes coses atorga valor ple al títol d'aquest producte civilitzat que és *Criticar el text*.

Jordi Pujol Pardell
Barcelona

Veny, Joan-Ramon (2015). *Criticar el text. Per a una metodologia de l'aparat crític d'autor*. Lleida: Aula Màriu Torres, Pagès Editors, pp. 213

Marc Sogues Marco
(Universitat de Girona, Espanya)

Keywords Ecdotics. Critical edition. Author's philology. Textual criticism. Text editing.

En els darrers trenta anys, en l'àmbit català, la crítica textual ha experimentat un salt qualitatiu sense precedents, que s'ha fet palès tant en la publicació d'edicions crítiques d'autors de totes les èpoques – de Lull a Foix, passant per Fontanella, Eura, Verdaguer, Carner o Espriu –, com en la feina de teorització que part dels mateixos editors han dut a terme per tal de sistematitzar el coneixement generat, intentar establir uns mínims comuns compartits i harmonitzar els criteris i models utilitzats amb els d'àmbit internacional.

Dins aquest panorama, Joan Ramon Veny-Mesquida ha destacat per contribucions tan meritòries com les edicions de *Cementiri de Sinera, Les hores, Mrs. Death* de Salvador Espriu (Edicions 62, 2003) i el *Diari 1918*, de J.V. Foix (IEC, 2005). També és autor de diversos treballs monogràfics sobre l'edició crítica i la filologia d'autor, i coordinador, juntament amb Jordi Malé, de *La filologia d'autor en els estudis literaris catalans. Textos catalans dels segles XIX i XX* (Aula Màrius Torres – Pagès Editors, 2013). La seva nova publicació, *Criticar el text...*, sembla la continuació natural d'aquesta última en la mesura que, si aquella, a través de diversos estudis de cas, palesava la diversitat de problemàtiques i casuístiques de l'edició de textos catalans contemporanis, aquesta és un inventari de solucions de gran utilitat per als editors.

L'objectiu principal de l'obra és abordar de forma sistemàtica tots els aspectes objectivables que intervenen en la construcció i presentació d'un aparat crític. Per aconseguir-ho, l'autor imposa tres restriccions que acoten el seu objecte d'estudi, és a saber: les consideracions exposades estan pensades per a l'edició de textos contemporanis, publicats en suport paper i que no prenen en consideració els testimonis pretextuals (esbossos, esborranys). No es tracta, per tant, de l'edició de textos més antics ni de les edicions crítiques en format electrònic.

Estructuralment, el llibre es divideix en quatre capítols. El primer, que és el més breu, té caràcter introductor: està dedicat a la descripció de

l'aparat i s'ocupa de definir les característiques que ha de presentar, la informació que ha de contenir i la funció que ha d'acomplir. També detalla com cal procedir en la seva elaboració – des de l'acarament dels testimonis, fins a la identificació, avaluació i selecció de les variants –, i fa una primera presentació de les diferents formes de distribuir i ordenar les variants.

El segon capítol aprofundeix en aquesta darrera qüestió, ja que tracta de les diferents tipologies d'aparat, que es defineixen, precisament, segons les formes d'organitzar les variants. La tipificació s'efectua en base a dos grans criteris: el primer és el topogràfic, que fa referència, d'una banda a la situació de l'aparat en relació amb el text (aparat interlineal, en paral·lel, a peu de pàgina, a pàgina acarada, etc.) i, de l'altra, a la disposició de les variants en el seu interior (aparat vertical o horitzontal). El segon criteri és el de l'organització dins l'aparat dels diferents constituents que l'integren, és a dir, el *lemma* (aparat amb *lemma*/sense *lemma*, positiu/negatiu), la *varia lectio* (complet o selectiu, fotogràfic o diacrònic, d'autor, de tradició o editorial, genètic o evolutiu) i les intervencions de l'editor (aparat parlat o simbòlic).

En la tercera part de l'obra, que és la més extensa, es presenten tots els elements que, eventualment, poden ser hostatjats per l'aparat crític, i s'analitzen les diferents formes de presentar-los i les implicacions de cadascuna d'elles. La informació que ha de contenir la capçalera de l'aparat (identificació dels testimonis i edicions anteriors), la definició i delimitació de les unitats crítiques, les característiques a què han de tendir les sigles dels testimonis, els diferents usos del *lemma*, les diverses disposicions de la *varia lectio* o les funcions dels signes i de les abreviatures crítiques són els principals aspectes tractats.

Finalment, el quart capítol, dedicat a l'aparat de notes, dóna compte de les situacions en què cal reflectir dades extratextuals generades per algun dels diversos agents implicats en la història del text: hi trobem propostes sobre com introduir les notes autorials (és a dir, les que devem al mateix autor), les lectorials (d'algun lector, habitualment qualificat, que ha adreçat comentaris a l'autor) i les editorials. Aquestes últimes són les úniques en què l'editor es fa present de forma explícita, i poden ser de tres tipus: referides als aspectes materials dels testimonis, sobre el discurs del text (i aleshores seran notes de tipus lingüístic, intertextual o bibliogràfic) i sobre el context (dedicades a proporcionar al lector dades d'utilitat per a la comprensió del text i la seva gènesi).

En conjunt, cal dir que Veny-Mesquida ha aconseguit crear una estructura expositiva que, malgrat algunes reiteracions – d'altra banda, inevitables, per la mateixa naturalesa del tema tractat –, demostra ser totalment efectiva per reflectir l'immens ventall de problemàtiques i situacions dubtoses que planteja l'elaboració d'un aparat crític. El text, a més, és d'una gran claredat, la qual cosa, sumada a la gran profusió d'exemples – valuosos

pel seu caràcter il·lustratiu, i escollits, a més, amb bon gust literari –, fa que la lectura resulti amena i entenedora.

El més interessant del llibre, a parer meu, però, és el marc mental des del qual es planteja Veny-Mesquida la tasca d'editor, perquè prioritza les solucions on prima la simplicitat i l'economia expressiva, practica una flexibilitat ben entesa, fonamentada en un profund coneixement de totes les solucions a l'abast, evita sempre el dogmatisme de la solució única i insisteix en la idea que allò que presenta són només diferents possibilitats a tenir en compte, la idoneïtat de les quals dependrà sempre, en última instància, del criteri de l'editor i, sobretot, de les particularitats de cada text. A més, aposta preferentment per aquelles solucions que faciliten la feina de comprensió al lector – en aquest sentit, resulten especialment útils les propostes encaminades a simplificar la utilització de les sigles (pp. 84-88) i dels signes crítics (pp. 130-150) – i ens recorda quin ha de ser el paper de l'editor, quan explica que «el 'protagonista' de l'edició crítica hauria de ser sempre l'autor» (p. 173) i que en aquest tipus d'edicions «el que es pretén no és interpretar el text, sinó que es pugui fer aquesta interpretació de manera segura, amb tots els materials a l'abast» (p. 174).

Per tot això, cal concloure que ens trobem, en fi, davant d'una obra de referència per als professionals de l'edició crítica i que, de ben segur, resultarà igualment interessant i profitosa tant per als editors de textos contemporanis com per als editors de textos d'altres períodes.

RESEÑA

Joan R. Veny-Mesquida, *Criticar el text. Per a una metodologia de l'aparat crític d'autor*, Aula Màrius Torres, Pagès editors, Lérida, 2016, 213 pp. ISBN: 9788499756974.

GIULIA RABONI (Università degli Studi di Parma)

DOI: <<http://dx.doi.org/10.5565/rev/anuariolopedevega.229>>

Cosa proverebbe un filologo classico, ma anche un qualsiasi studioso o un semplice amante della letteratura, se potesse avere fra le mani gli avantesti delle tragedie di Eschilo, le prime redazioni delle *Odi* di Orazio, le varianti dell'*Eneide*? L'ipotesi è tanto inverosimile, quanto affascinante, e non a caso quando nel 1934 Giorgio Pasquali nel suo fondamentale libro dedicato alla *Storia della tradizione e critica del testo* (Le Monnier, Firenze, 1934) richiamò fra le tante correzioni alla eccessiva rigidità del metodo lachmanniano, la possibilità che alcune lezioni divergenti considerate di tradizione potessero risalire all'autore (nell'ultimo capitolo, intitolato appunto «Edizioni originali e varianti d'autore», pp. 395-465), il suo invito venne accolto con tanto favore e entusiasmo da richiedere da parte sua la puntualizzazione che si trattava pur sempre di un'ipotesi molto meno probabile di quella tradizionale, stante la dispersione altissimi dei testimoni e dunque la improbabilità statistica che di un testo ci fossero conservate addirittura due o più versioni (così nella Introduzione alla seconda edizione del 1952, p. xxi: su cui cfr. Dante Isella, *Le carte mescolate vecchie e nuove*, a c. di S. Isella Brusamolino, Einaudi, Torino, 2009, p. 8).

Quanto a dire però che il sogno di metter mano negli originali, nei rimaneggiamenti e dunque nel laboratorio creativo dell'autore, seguendone più da vicino la nascita e il successivo iter pubblico, risponde ai desideri di conoscenza con cui ci si accosta in genere ai testi, di cui le varianti si offrono come chiavi d'accesso privilegiate: dando insomma la possibilità di affiancare a uno studio contestuale e comparativo dell'autore, nell'ambito del genere, dell'epoca e del luogo della produzione del

testo, una prospettiva *close reading* che ancor più affini l'analisi linguistica retorica e stilistica all'interno delle scelte che l'autore aveva effettivamente preso in considerazioni, fra le tante possibili. E di fatto, come ha dimostrato un bello studio di Gino Belloni, prima di essere basato sulle varianti effettivamente disponibili, la struttura dello studio variantistico nasce in maniera artefatta, utilizzando appunto, per esemplificare meglio le scelte autoriali, ipotesi alternative fittizie che ne fanno risaltare la qualità: una funzione pedagogica che in Italia, da Pietro Bembo in poi, si servirà sempre più degli scartafacci e che conserva appunto questo ruolo "didattico" fino al Novecento (Gino Belloni, «Bernardino Daniello e le varianti d'autore petrarchesche» e «Origine della critica degli scartafacci» in *Laura tra Petrarca e Bembo. Studi sul commento umanistico-rinascimentale al «Canzoniere»*, Antenore, Padova, 1992, pp. 226-83 e 284-320).

Quello che cambia dunque, in prospettiva novecentesca, non è perciò tanto l'acquisizione, già presente, dell'utilità dello studio delle varianti come grimaldello critico, ma due fatti entrambi importanti e di peso. Da un lato la entità del materiale redazionale conservato in maniera crescente dall'età moderna, per aumentare esponenzialmente nell'Ottocento e soprattutto nel Novecento, quando risulta di fatto necessario costituire dei veri e propri archivi di autografi e manoscritti (o altra tipologia) di autori moderni e contemporanei. Ma anche, conformemente a uno sviluppo della riflessione teorica che nel Novecento rompe decisamente, e definitivamente, i legami con la tradizione precedente, la rivendicazione della totale autonomia ontologica dell'arte, che esige perciò una valutazione solo interna e mirata in particolare a seguire il processo creativo più che il prodotto definitivo. È da questa prospettiva, che nascono, più o meno intorno agli stessi anni, la *critique génétique* in Francia e la variantistica italiana e cominciano a svilupparsi sempre più le edizioni che offrono materiale redazionale e variantistico.

Se molti criteri di approccio a questo tipo di materiale condividono i presupposti metodologici della filologia in generale, e quindi in qualche modo possono essere prelevati adattandoli da quella, esistono però indubbie differenze fra i due ambiti che, oltre a richiedere una puntualizzazione teorica, si riflettono nella pratica ecdotica richiedendo l'elaborazione di criteri condivisi e razionali. Uno dei problemi infatti che si riscontra nell'ambito di questa disciplina, per la sua relativa receniorità a confronto con la ben più antica filologia della copia, è quello di scelte editoriali, tanto nella delineazione del campo d'indagine e dunque nei presupposti

metodologici, quanto nella realizzazione pratica delle edizioni, che presentano spesso formalizzazioni molto diverse una dall'altra, con soluzioni escogitate dal singolo studioso e ardue da seguire e memorizzare. Pur nel riconoscimento dunque che ogni caso, a seconda della cronologia e della tipologia del materiale, richiederà specifiche soluzioni, è vero però che si sente l'esigenza di una definizione più chiara di alcuni parametri, tale da consentire un dialogo più aperto fra le edizioni.

È ciò che il volume di Veny-Mesquida si propone appunto di fare. Definire il campo, esplicitando le questioni che stanno alla base della filologia d'autore, e individuare un linguaggio e delle prassi comuni, sottolineando vantaggi e svantaggi delle scelte possibili, sempre comunque nel quadro della perfetta consapevolezza della varietà delle tipologie e dunque delle soluzioni rappresentative possibili, e in una sana e spesso richiamata attenzione a valutare il rapporto tra investimento (di energie ed economico) e importanza delle informazioni ai fini della interpretazione critica. Il che risponde preliminarmente a una delle obiezioni spesso portate a questa disciplina: quella cioè di fornire un eccesso di informazioni per produzioni non così rilevanti o di dare invece enfasi a delle informazioni di secondaria importanza per la lettura critica di un testo. Si tratta insomma di stabilire delle gerarchie, come in ogni altra disciplina: a partire dall'oggetto di studio, alla scelta del tipo di edizione critica, alla formalizzazione, tanto più utili quanto più consapevoli e raffrontabili con scelte analoghe, specie quando si operi in tradizioni affini o addirittura sugli stessi autori. Non è un caso in effetti che questo manuale esca nella collezione Trosso promossa dall'Aula Màrius Torres, ossia dalla omonima Càtedra dell'Università di Lleida dove sono stati elaborati in questi anni criteri e materiali di conservazione ed edizione di testi contemporanei catalani, producendo quindi un ampio retroterra di testi (in parte curati dallo stesso Veny-Mesquida) cui il manuale può far riferimento per esemplificare le diverse scelte operate dagli editori e proporre in qualche caso possibili alternative o sottolinearne eventuali controindicazioni (sempre a Lleida si è tenuto infatti nel 2013 un convegno dedicato alla filologia d'autore, con moltissimi interventi dedicati a esempi di edizioni di testi catalani, i cui atti sono raccolti in *La filologia d'autor en els estudis literaris. Textos catalans dels segles XIX i XX*, a c. di J.R. Veny-Mesquida e J. Malé, Aula Màrius Torres, Pagès editors, Lleida, 2016). E non è un caso appunto che un manuale di filologia d'autore, dopo l'Italia dove questa disciplina ha avuto in questi anni un notevole sviluppo, nasca proprio in Catalogna, a testimoniare la forte spinta identitaria (nel primo

caso di una realtà nazionale costruita molto tardi, nel secondo sentita sotto minaccia) che lega la critica allo studio analitico dei propri autori.

Poste dunque queste premesse, la trattazione viene condotta in maniera puntuale ed esaustiva, divisa in paragrafi che analizzano le differenze e le analogie dei procedimenti rispetto a quelli della filologia tradizionale, e forniscono per ogni singolo componente dell'edizione una disamina approfondita, attraverso esempi di edizioni o schematizzazioni anche grafiche dell'impostazione della pagina.

Comuni alla filologia lachmanniana sono le fasi iniziali del lavoro, ossia censimento dei testimoni e collazione, procedimenti dunque che ereditano la prassi tradizionale pur naturalmente dovendosi servire di una strumentazione in parte diversa, perché diversi sono i luoghi di conservazione, spesso privati, dei materiali e quindi le strade e gli strumenti per identificarli e consultarli. E sostanzialmente analogo è anche il procedimento di collazione, una volta stabilito, naturalmente, che in una prima fase, mirata a stabilire le relazioni fra i testimoni, a essere censite saranno le differenze tra i testi finali dei testimoni: il che significa, nel caso di manoscritti, l'ultima lezione risultante dalle correzioni intervenute in corso d'opera. Vero è d'altra parte che trattandosi in generale di materiale novecentesco, e spesso di edizioni a stampa, molte delle relazioni perlomeno di cronologia assoluta sono date in partenza e facilitano il lavoro: il che non toglie che vada richiesta estrema attenzione nel determinare eventuali possibili deviazioni dalla catena cronologica (ad esempio un lavoro di revisione condotto parallelamente dall'autore su due copie della stessa edizione, una delle quali poi accantonata, ecc.). E ancora analoga sarà ovviamente la diversa procedura in caso di testimone unico, ossia un manoscritto con varianti dove, in assenza della fase preliminare della *collatio*, l'attenzione sarà tutta diretta sull'apparato delle correzioni interne e sui criteri di maggiore o minore conservatività (come avviene per la scelta in filologia tra gli estremi dell'edizione diplomatica e di quella critica).

Molto diverso invece il comportamento rispetto alla *constitutio textus*, dove non si tratta di ricostruire, attraverso i procedimenti meccanici o meno della filologia tradizionale, un testo il più vicino possibile all'originale, dal momento che l'originale è dato in partenza; ma invece, in caso di più redazioni, scegliere quale promuovere a testo base, in funzione della posizione critica dell'editore: ossia attenersi alla ultima volontà dell'autore, che è il criterio più seguito e generalmente più razionale, o invece decidere di privilegiare un altro stadio redazionale in base a valu-

tazioni diverse, relative ad esempio al ruolo maggiore che l'opera può avere avuto al momento della sua prima pubblicazione, oppure, in caso di un testo con forti cambiamenti e varianti, alla volontà di dare risalto a una redazione meno nota ecc. Una scelta che naturalmente condiziona la costruzione dell'apparato che dovrà essere genetico nel primo più diffuso caso, o evolutivo nel secondo.

E proprio alla puntuale disamina degli elementi che costituiscono l'apparato, sono dedicate le pagine centrali del volume (pp. 17-150), che ne discutono, oltre alle scelte e implicazioni già dette, nel dettaglio gli aspetti di resa formale, fornendo una breve guida utilissima alla ricerca di omogeneità di cui si parlava. Ad esempio varie sono le soluzioni prese in esame per la rappresentazione, attraverso le sigle, dei testimoni nell'apparato: sigle estese, alfabetiche, alfanumeriche, parlanti o sintetiche, sempre nella doppia attenzione alla esaustività e precisione delle informazioni ma anche alla leggibilità, tanto migliore quanto più intuitiva, del testo. O come ad esempio rappresentare, nella catena cronologica delle sigle, i testimoni *descripti*, o quelli che proseguono, senza ulteriori sviluppi, una deviazione all'interno della sequenza cronologica. La stessa attenzione che è dedicata a definire le fasce dell'apparato, la loro disposizione, la rappresentazione progressiva o regressiva delle lezioni, il corpo, le abbreviazioni utilizzate, la porzione di testo da porre a lemma (o invece quando e se è possibile non citare il lemma).

Utilissimo anche il capitolo conclusivo dedicato alla annotazione critica (pp. 151-185), dove, fra le varie casistiche possibili, si indica una sobria via di mezzo, che restringa il campo alle osservazioni utili alla comprensione del testo, al commento puntuale dei luoghi problematici o comunque passibili di discussione, rifuggendo da commenti babelici, che spesso funestano le edizioni, e propugnando anche in questo caso una ricetta di "giusta misura", di bilanciamento fra scientificità, rilevanza e leggibilità, che sta alla base, direi, della posizione dell'autore in tutto il volume, così da evitare gli estremi dell'approssimazione da un lato e del cumulo di erudizione accanito e sterile dall'altro.

Naturalmente, per la singolarità che ogni caso può presentare, si potrebbero aggiungere agli esempi riportati, altre soluzioni in parte diverse: ma l'utilità di questo volume sta proprio nel fatto che, oltre a costituire un prontuario per chi voglia avvicinarsi e intraprendere studi in questo ambito (e che non si limita naturalmente alla tradizione dei testi catalani, ma vale per qualsiasi operazione nell'ambito della filologia d'autore), ogni scelta e posizione sia sempre accompagnata da una

discussione sui suoi vantaggi e svantaggi, in modo da rendere ben consapevole chi legge sia della potenziale varietà già offerta dalle edizioni precedenti e della possibilità di ridurle per alcuni aspetti a fattore comune, sia della necessità dell'appropriatezza di ogni scelta rispetto al singolo caso filologico, e dunque in ultima analisi del fortissimo legame che ogni decisione apparentemente solo editoriale o addirittura tipografica intrattiene con la visione critica dell'editore.

Due sole ultime osservazioni in conclusione di questa rapida carrellata. La prima è relativa alla scelta dell'edizione da porre a testo. Fra le esemplificazioni portate alle pp. 63-64 c'è quella dell'edizione critica di *Enllà* di Maragall, di cui curatrice Glòria Casals ha deciso di approntare un testo "misto" o "variabile", mantenendo la redazione della prima edizione (integrale) della raccolta del 1906 solo per i testi su cui l'autore non abbia operato successive revisioni, e adottando invece le ultime per quelli rivisti dall'autore per includerli nell'antologia *Tria* del 1909 o in occasione di singole pubblicazioni in rivista: «Prenem com a text base el de la primera edició d'*Enllà*, Barcelona, Tip. L'Avenc, 1906, fora dels casos que Maragall va revisar a *Tria*, Girona, Dalmau Carles i C., 1909, o a la premsa. Quan l'edició a la premsa no presenta variants respecte de l'última apareguda en llibre, hem pres com a text base el del llibre» (Joan Maragall, *Enllà*, a c. di G. Casals, Edicions 62, Barcelona, 1989, p. 23).

In questo caso tuttavia occorrerebbe forse rilevare, con più energia, quanto una scelta del genere possa essere fuorviante, dal momento che all'interno di raccolte o sillogi, esiste oltre al singolo elemento una architettura strutturale che lega tutti i testi fra loro e che dunque non è possibile utilizzare redazioni dei singoli testi, sottoposti a rimaneggiamento per conto proprio o all'interno di una diversa aggregazione, nel quadro della raccolta originale.

La seconda osservazione invece riguarda la ricaduta critica della disciplina, di cui spesso si lamenta lo scarso impatto, a fronte di edizioni magari raffinatissime, nella vera e propria letteratura critica. Una mancanza di utilizzo che alcuni studiosi, e in Italia in particolare Claudio Giunta, hanno creduto di spiegare, oltre che con l'irrilevanza di molte di queste edizioni, anche con un cambiamento generale del gusto e dell'interesse, alieno da quella che potremmo definire critica stilistica e più interessato invece a un approccio più di tipo culturale e generale (Claudio Giunta, «La filologia d'autore non andrebbe incoraggiata», *Ecdotica*, VIII, 2011, pp. 104-119). Il che è certamente in parte vero, ma, per la mia personale esperienza di ques-

ti anni, tanto come docente quanto come lettrice di contributi critici, mi sento tuttavia di dire che gli studi variantistici godono ancora di un forte interesse, che spesso si scontra però con approssimazioni metodologiche anche grossolane, il che ne inficia senz'altro il risultato e finisce forse per ottenere quell'effetto di disinteresse da parte degli studiosi più avveduti di cui parla Giunta. Un circolo vizioso quindi, uno dei tanti da cui la nostra filologia è minacciata, ma dal quale, mi pare, una letteratura scientifica e metodologica rigorosa può senz'altro contribuire a uscire, sempre ricordando che gli strumenti devono restare discretamente al servizio di una visione critica più generale.

llibres d'una llista de noms (Joan Garí, Lluís Quintana, Josep Piera, Enric Balaguer, Xavier Pla, Enric Bou, Antoni Martí Monterde, Enric Sòria, Vicent Alonso...) que representen de forma excel·lent l'assagisme literari culte del país.

L'autora obre el pròleg del llibre rememorant una passejada estival per la dolina de Ribnica, al territori de l'ós eslovè, i en cert moment, caminant per camps i parcel·les, per pobles i camins, comenta l'existència d'«unes regles estrictes de convivència en aquest mosaic de clapes verdes i groguenques, però cap prohibició expressa» i es pregunta com ens relacionem amb l'entorn que ens acull: això mateix podríem dir que fa el llibre, traslladat a l'anàlisi de la literatura. Tot i que sigui cert, com afirma Simona Škrabec al pròleg d'*Una pàtria prestada...*, que la vida (i la literatura, hi afegiria) se'ns presenta fragmentada i inconnexa, llibres com aquest malden per connectar fragments significatius, per ajudar-nos a fer sentit d'allò llegit. Benvinguts siguin.

VENY-MESQUIDA, Joan R.: *Criticar el text. Per a una metodologia de l'aparat crític d'autor*, Lleida: Aula Màrius Torres i Pagès editors, 2015.

JOSEP CAMPS ARBÓS

Universitat Oberta de Catalunya, Estudis d'Arts i Humanitats
 jcampsar@uoc.edu

Al llarg de les darreres dècades la crítica textual catalana ha experimentat un notable auge tant pel que fa referència a les edicions —a tall de mostra podem esmentar la publicació de bona part de l'obra de Ramon Llull, Francesc Fontanella, Jacint Verdaguer, Joan Maragall, Josep Carner o Salvador Espriu— com pels articles i llibres que reflexionen sobre l'ofici d'editar i que tenen el seu millor exponent en el manual *Models i criteris de l'edició de textos* (2015), coordinat per Víctor Martínez-Gil. Sens dubte, un dels noms de referència en aquest àmbit de la filologia és Joan Ramon Veny-Mesquida, qui conjumina la faceta d'editor, en tant que és autor de sòlides edicions crítiques: *Cementiri de Sinera. Les hores. Mrs. Death*, de Salvador Espriu (2003), *Diari 1918*, de J. V. Foix (2004), o *Preceptiva poètica*, d'Antoni Febrer i Cardona (2008); i la d'estudis, ja que ha signat articles en què planteja interessants qüestions filològiques i textuals: «La revisió de la pròpia obra en els escriptors contemporanis: notes per a una tipologia de motius» (*Estudis Romànics*, 26, 2004), «La tradició oral en la crítica filològica de textos literaris contemporanis: el cas de J. V. Foix» (*Miscel·lània Joan Veny*, volum 7, 2005) o «Variants d'autor: una tipologia de tipologies» (*Som per mirar*, volum II, 2014). Veny, a més, va formar part, des de la direcció de la Càtedra Màrius Torres de la Universitat de Lleida, del Comitè Organitzador del I Congrés Internacional sobre Crítica Filològica i Ecdòtica celebrat el 2012, les actes del qual es publicaren l'any següent amb el títol *La*

filologia d'autor en els estudis literaris catalans. Amb aquest bagatge no és d'estranyar que Veny s'atrevis a redactar un llibre —podríem qualificar-lo de manual— sobre l'edició de textos en la nostra llengua: *Criticar el text. Per a una metodologia de l'aparat crític d'autor*.

L'objectiu del treball, com s'indica a la introducció, és fornir a l'investigador una metodologia científica per tal que pugui disposar correctament l'aparat d'autor a l'hora d'editar un text que pretengui ser, amb totes les prevencions, definitiu. I Veny el durà a terme a partir d'un discurs perfectament estructurat, distribuït en uns capítols amb contínues remissions entre ells i farcit de múltiples i variats exemples. Les consideracions que Veny exposa en el llibre sobre el tema parteixen de tres restriccions: se cenyeix només a textos contemporanis, no contempla esbossos ni esborrany, i s'adreça a la realització d'edicions en format paper i no en digital. Semblantment, en aquest apartat inicial Veny ens ofereix alguns aclariments terminològics, amb una notòria finalitat didàctica: per exemple, la distinció entre aparat de tradició i aparat d'autor o entre text base i text editat o crític.

El llibre es divideix en quatre capítols. El primer està dedicat a la descripció de l'aparat de variants d'una edició crítica. Veny n'indica, prèviament, les característiques que ha de tenir: intel·ligibilitat (ha de predominar la simplicitat i la sobrietat), la coherència (ha de correspondre amb els resultats de la col·lació i de l'anàlisi dels testimonis) i l'exhaustivitat (cal tenir present tots els testimonis). A continuació, comenta les fases a seguir per a elaborar-lo: la col·lació de testimonis a partir d'un testimoni base, l'avaluació i selecció de les variants (que comporta desestimar determinats tipus de variants com les ortotogràfiques) i la disposició de l'aparat (o sigui, la manera de presentar les variants).

En el segon capítol Veny aprofundeix en la darrera qüestió i, en conseqüència, efectua, seguint criteris tipogràfics, una proposta de classificació de l'aparat a partir de la seva situació respecte al text i de la disposició de les variants dins les unitats crítiques. En cataloga set modalitats, degudament exemplificades: interlineal (dins del text), paral·lel (al costat del text), a peu de pàgina, a pàgina acarada (i, si escau, en volum a part), al final del text i en apèndix a l'obra. Veny es crític amb les dues darreres modalitats, ja que considera que preval el criteri econòmic per sobre del científic, cosa que condemna l'aparat a «l'ostracisme, a la no-lectura, a la no-consulta: a la seva mort, en definitiva, com a "text" que és» (p. 44). Pel que fa a la disposició de les variants dins les unitats crítiques, reclama que se segueixi el sentit comú a l'hora d'adoptar les solucions escaients. També es comenten els elements que formen part de l'aparat: el *lemma* (inclusió o exclusió de l'aparat) i la *varia lectio* (si cal seleccionar totes les variants o fer-ne només una selecció acurada i les intervencions de l'editor). O la distinció entre aparat d'autor o diacrònic i de tradició o sincrònic o bé entre aparat genètic i evolutiu. Quant a la necessitat de fixar un sistema de signes i abreviacions, Veny sentència que «sembla que podríem acordar que com més breus i més gràfics siguin els signes i les abreviatures, millor» (p. 57).

El capítol tercer, el més extens, està dedicat als elements que constitueixen l'aparat. D'antuvi, Veny ens parla de la informació que ha de contenir la capçalera: l'inventari de testimonis i l'ordenació de les sigles que assenyalen el text base i els testimonis, «la disposició de les sigles no ha de seguir l'ordenació cronològica, sinó la de la cadena genètica: el que interessa aquí al lector no és la datació dels testimonis, sinó la seva filiació i el seu pes específic dins la gestació del text» (70). Una afirmació que planteja la necessitat de si cal partir sempre de la darrera edició de l'autor: Veny proposa evitar-la si hi ha testimonis posteriors, encara que si hi trobem indicis d'intrusió, cal rebutjar-los (els exemples de *L'Atlantida*, de Jacint Verdaguer, o de *Diari de 1918*, de J. V. Foix, són d'allò més aclaridors). Una reflexió personal a partir del que s'exposa en el discurs sobre aquesta qüestió: cal seguir editant Narcís Oller d'acord amb la seva darrera voluntat quan Emili Guanyavents va intervenir en el text original més enllà del que seria aconsellable? Igualment Veny defineix i delimita amb claredat què són les unitats crítiques, la informació que fa referència a cada segment del text que presenta variants en alguns o en tots els diferents testimonis conservats i que és necessària per a poder reconstruir-lo. Destaca en el capítol l'explicació sobre les sigles i abreviatures: Veny no proposa un mètode sinó que aconsella que cada editor ha de ser capaç de trobar el punt just entre la coherència exhaustiva i la intel·ligibilitat reduccionista a partir del sentit comú. No en va, la relació de la sigla amb el testimoni hauria de seguir les normes de claredat (el lector l'ha d'identificar sense esforç), sobrietat (no ha de ser complexa), coherència (s'ha d'explicitar el criteri emprat per a crear-la) i correlació (les relacions dels testimonis entre ells ha de ser explícita). Cal, per tant, que el lector no es demani cap explicació. Veny també planteja altres qüestions: l'ús de les sigles que s'han de fer servir a l'aparat han de ser les dels testimonis o les que designen els diferents estadis; els avantatges i els inconvenients del recurs o no al *lemma*; la preferència de l'aparat negatiu en detriment del positiu en la utilització de les sigles, ja que no cal inventariar els testimonis del text que segueixen el testimoni base; la transcripció de la *varia lectio* i la seva ordenació en l'aparat (de més antic a més modern o a l'inrevés), la divisió de les unitats crítiques, l'abreujament de les variants i la seva contextualització o l'estudi de les sigles. Quant al tema dels signes i les abreviatures crítiques, en remarca la manca d'inventari i d'una pauta d'ús; malgrat tot aconsella que l'editor hauria de simplificar al màxim la lectura de l'aparat i, alhora, ser capaç de representar, exhaustivament i de manera precisa, la complexitat textual. Per a Veny, els signes han de ser intuïtius, explícits, sintètics i unívocs, alhora que haurien de seguir la tradició (no cal, per tant, inventar-se'n de nous) i de tenir present l'estètica (vegeu què afirma a propòsit del calderó, p. 111). De tot plegat, se'n desprèn que «l'experiència ensenya que aplicar la coherència de manera absolutament sistemàtica, sense excepcions, i desobeint el que el sentit comú aconsella, porta a l'absurd» (p. 100).

El darrer capítol tracta de l'aparat de notes. El primer consell que s'hi dona és disposar-les en un aparat diferent del de les variants, ja que presentar-les en un

que agrupi notes i variants pot induir a confusió en tant que són textos de naturalesa ben diversa. Veny sistematitza els tipus de notes adients a una edició crítica: les de l'editor (els aspectes materials del testimoni; el discurs sobre el text, que ha d'incloure la justificació de les esmenes al text base; o el context a partir de la documentació existent), de l'autor (pròlegs, diaris...) i del lector (postilles dels correctors o els amics realitzades sobre els testimonis). Val a dir que Veny rebutja les notes hermenèutiques en una edició crítica, en tant que comenten aspectes exclusivament literaris: «crec exagerades aquelles pàgines d'algunes edicions en què hi ha una línia del text de l'autor i la resta és una nota interpretativa que, per si fos poc, és capaç d'allargar-se unes quantes pàgines» (p. 173). El volum es complementa amb la bibliografia referenciada —amb una nodrida presència de treballs de fora de l'àmbit català, fet que evidencia el domini de la disciplina que posseeix Veny— i dividida en diversos apartats: les edicions dels textos literaris esmentats, la constitució i disposició del text i els aparats, i els estudis crítics. I es tanca amb uns útils índexs de noms, de termes tècnics i d'il·lustracions.

No hi ha dubte, el manual de Veny ha d'esdevenir, des de la seva publicació, una referència en els estudis de la crítica textual no només catalana sinó europea. I ho ha de ser per diversos motius: pel sistemàtic plantejament de problemes metodològics que afecten en tot moment l'elaboració d'una edició crítica; per la claredat en l'exposició del discurs, acompanyada de nombrosos exemples procedents de primeres espases de la literatura catalana que eviten l'aridesa del tema; i per les propostes que s'hi despleguen, basades en la simplicitat, el rebuig a la solució única, i el sentit comú, i que tenen sempre present el destinatari del text a editar. Un llibre, en definitiva, d'un enorme interès no únicament per a aquells agosarats que s'endinsen en el sempre problemàtic terreny de les edicions crítiques sinó també per als amants de la filologia.

COROMINES, Joan: *Llibreta de Camp XXV de l'Onomasticon Cataloniae. Enquestes toponomàstiques i dialectals realitzades a la Catalunya del Nord (1959-1960)*, edició i estudi lingüístic a cura de Philip D. Rasico, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, Secció Filològica i Fundació Pere Coromines, 2016; «Biblioteca Filològica», LXXIX.

FÈLIX BRUGUERA
Societat d'Onomàstica
felix.bruguera@osor.cat

Considerem que ens trobem davant d'una obra important i significativa per al món de l'onomàstica catalana atès que, per primera vegada, es publica una de les Llibretes de Camp de Joan Coromines (Barcelona, 1923 - Pineda de Mar, 1997). Les llibretes de camp eren els quaderns que va anar realitzant l'esmentat estudiós